

Dijken langs de Limburgse Maas

HANS RENES

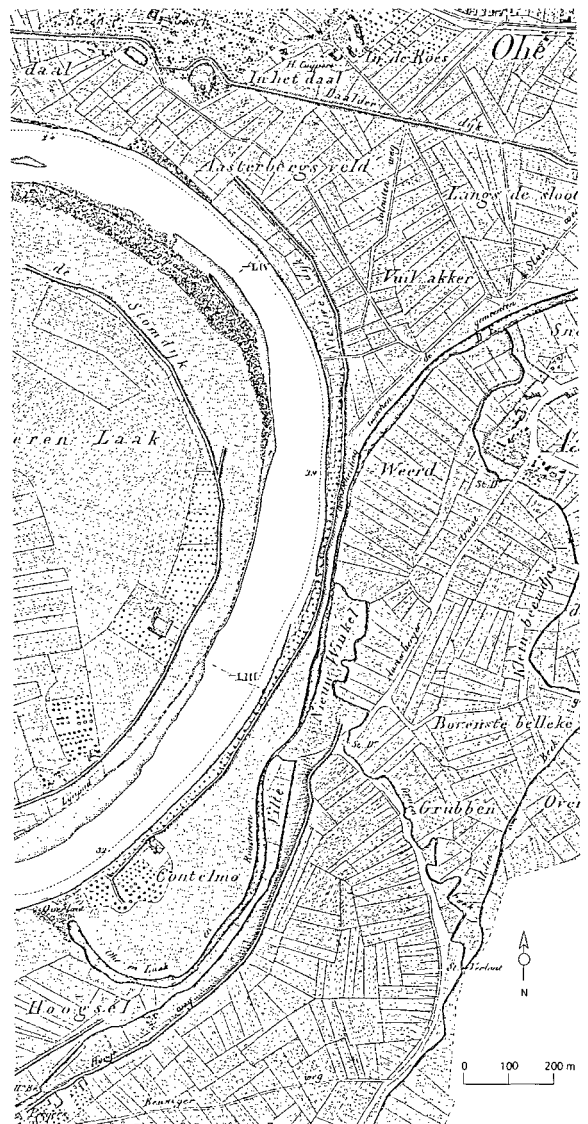
De geschiedenis van de dijken langs de Limburgse Maas is nog grotendeels onbekend. In dit artikel wordt, vooral op basis van 19e-eeuwse gegevens, in grote lijnen aangegeven wat de ligging en functie van de Maasdijken is. Die Maasdijken liggen vooral in Midden- en Zuid-Limburg; in Noord-Limburg is de Maas grotendeels onbedijkt. Het zijn lokale dijken, die vergelijkbaar zijn met de oudste fase van de bedijking van het Middennederlandse rivierengebied. De stap naar aaneengesloten ringdijken is in Limburg nooit gemaakt.

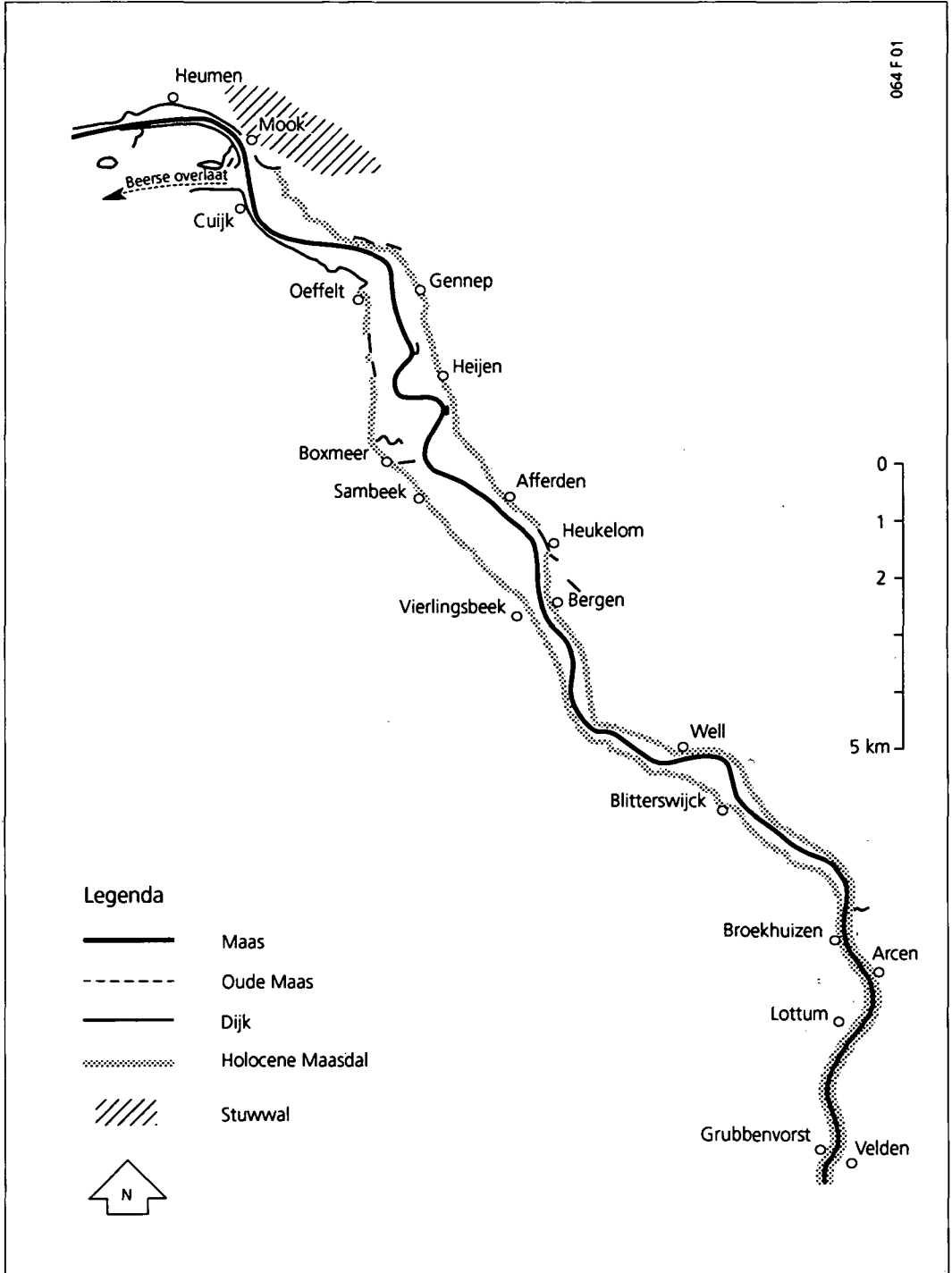
Het Limburgse Maasdal heeft in de historische en historisch-geografische literatuur maar weinig aandacht gekregen. In de pers treft men twee tegenstrijdige opvattingen aan. Aan de ene kant wordt vrijmoedig gesproken over uiterwaarden, wat dijken veronderstelt. Daartegenover wordt regelmatig opgemerkt dat langs de Limburgse Maas helemaal geen dijken liggen.

De waarheid ligt in het midden. Delen van de Maas, vooral in Noord-Limburg, zijn onbedijkt, maar in andere delen van het Maasdal komen wel rivierdijken voor. Om enig inzicht te krijgen in de ligging en functie van deze dijken hebben we de beschikbare gegevens op een rij gezet. Veruit de belangrijkste bron was de oudste editie van de Rivierenkaart, omstreeks 1849 uitgegeven op schaal 1:10.000. De gegevens van deze kaart zijn aangevuld met gegevens van bodem- en geomorfologische kaarten, literatuur en archieven. Daarbij viel vooral de literatuur nogal tegen. Handboeken als 'Leefbaar laagland' (Van de Ven, 1993) boden nauwelijks informatie over Limburg, en lokale historici bleken weinig geïnteresseerd in waterstaatsgeschiedenis.

De verschillen tussen de riviertrajecten bleken nauw samen te hangen met de geologische en geomorfologische gesteldheid. Deze aspecten komen aan de orde in de volgende paragraaf. Daarna bekijken we de dijken, waarbij we achtereenvolgens ingaan op de ligging, de functie, de sporen van doorbraken en de ouderdom. Het artikel wordt afgesloten met een paar conclusies.

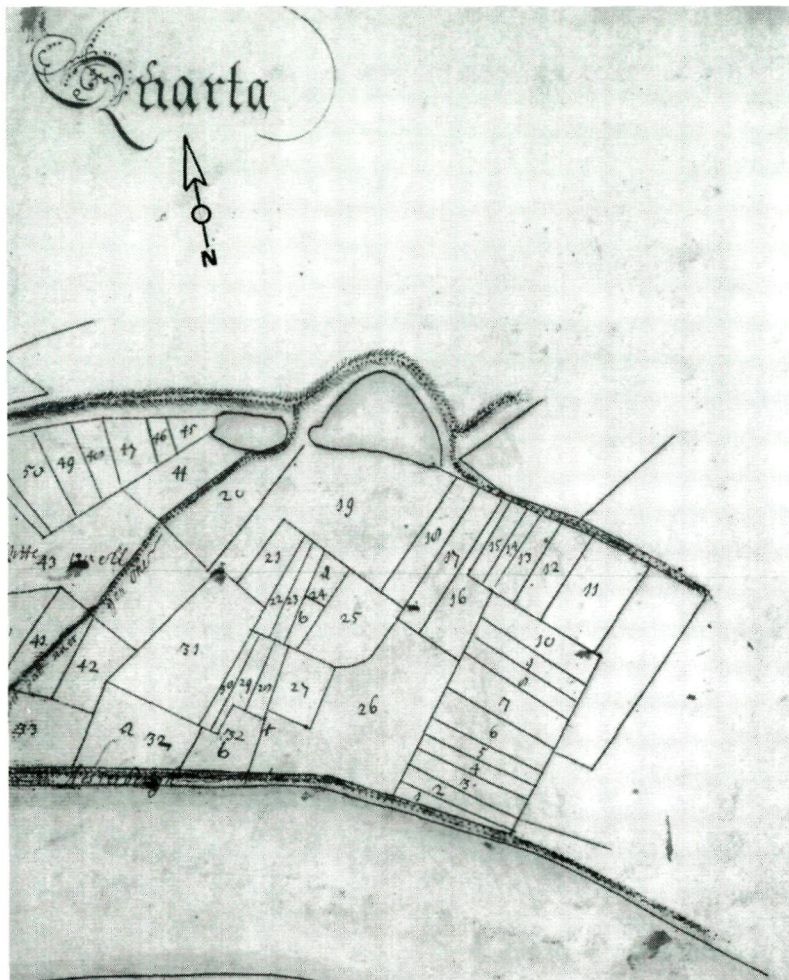
1. De overlaat in de Oude Maas bij Roosteren in 1849. Tussen de Oude en de Nieuwe Maas ligt de scheidingsdijk (Rivierenkaart, 1849).

2. (Links) Het Maasdal in Limburg circa 1850. De grens van het holocene Maasdal is alleen voor het Nederlandse gebied aangegeven. Oude Maaslopen zijn alleen aangegeven waar ze gevolgen hadden voor het dijkenpatroon. Bron: Rivierenkaart. Zie ook pagina 4 en 5.

3. (Rechts) Wielen in de dijk bij Ohé (Caerten figuratieven van het Eiland in de Maas; circa 1730).

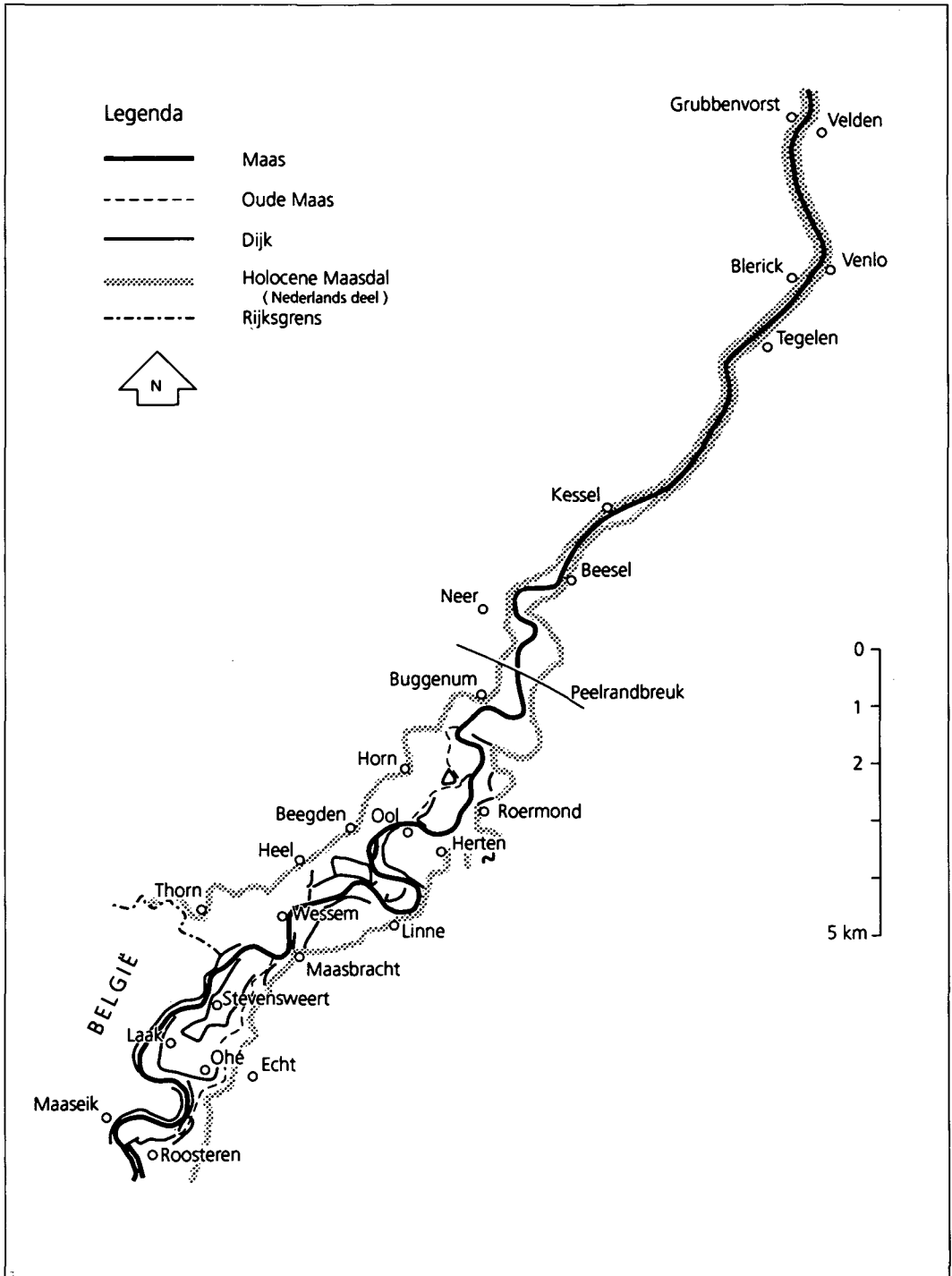

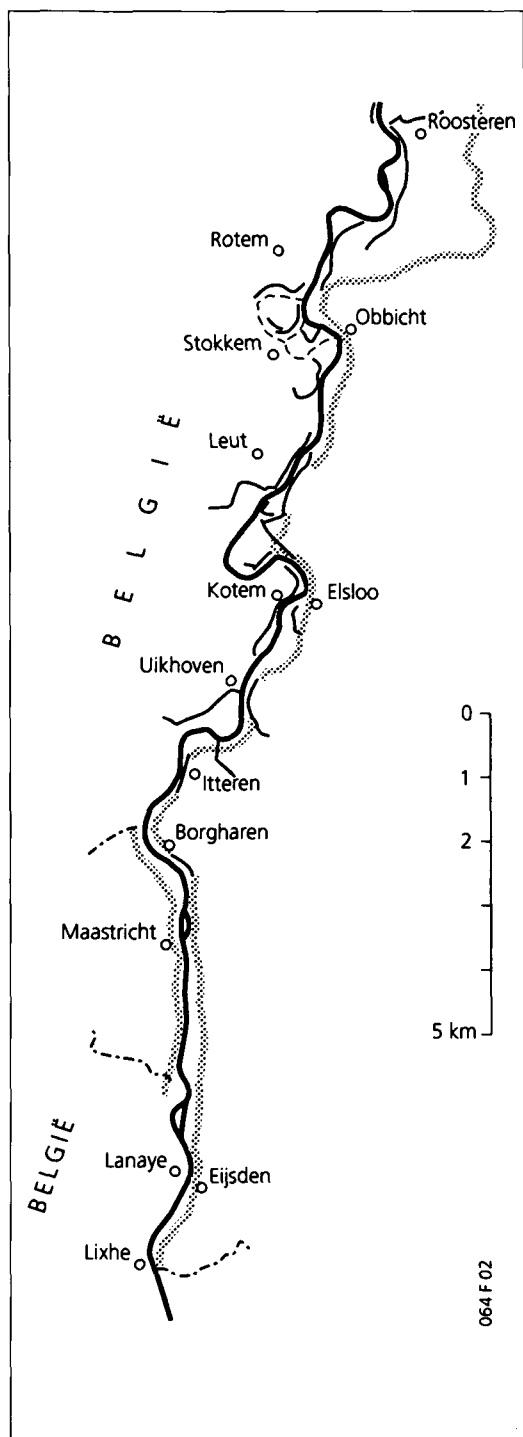
DE MAAS IN LIMBURG

Het Maasdal in Limburg kan worden onderscheiden in een aantal delen (figuur 2). Ten zuiden van Maastricht loopt de Maas door de uitlopers van de Ardennen. Hier heeft de rivier zich ingesneden in een smal dal en is zij in historische tijd nauwelijks van bedding veranderd. Door de hoge oevers zijn hier nooit dijken nodig geweest. Hetzelfde geldt voor het gebied ten noorden van Neer. Bij Neer kruist de Maas een breuklijn, de Peelrandbreuk, en komt zij in het stijgingsgebied van de Peelhorst. In de eerste fase van de opheffing van de Peelhorst is de Maas, in plaats

van naar het westen uit te wijken, zich in haar bestaande bedding in gaan snijden. Nadien is zij dat blijven doen, waardoor de Maas nu door een smal en relatief diep dal loopt.

Ten zuiden van de Peelrandbreuk loopt de Maas door het dalingsgebied van de 'Centrale Slenk'. De daling ten zuiden van een smalle doorgang gaf de Maas hier een uitzonderlijk grote dynamiek. De rivier heeft over een brede zone gemeanderd, heeft een aantal keren een geheel nieuwe loop genomen (Renes, i.v.) en vulde gaandeweg de slenk op met afzettingen. In de loop van de tijd ontstonden hierdoor de dikke

grindpakketten, die juist dit gebied later zo aantrekkelijk maakten voor grindwinning.

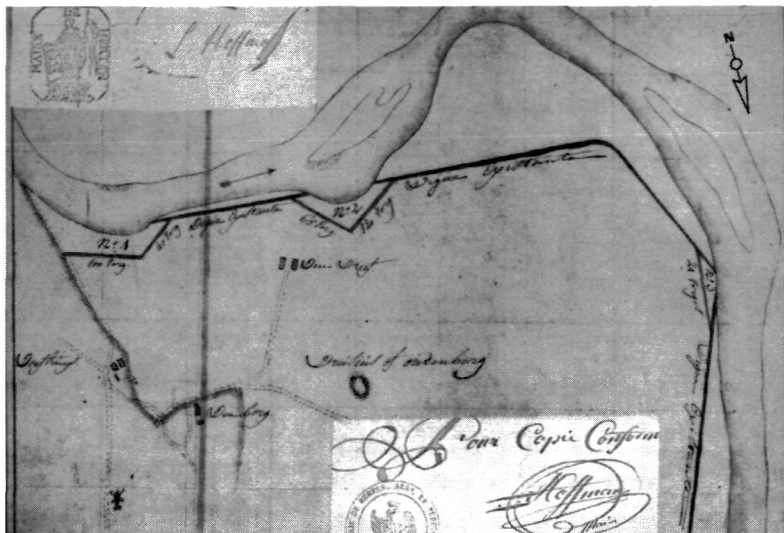
De hogere delen van dit brede Maasdal zijn al in de Middeleeuwen door de mens in gebruik genomen als bouwland en als woonplaats. De nederzettingen in dit gebied, dorpen (Stevensweert, Wessem), gehuchten (Hatenbour bij Roermond, Weert ten oosten van Horn) en enkele losse boerderijen, werden wel bedreigd door overstromingen. Hier was de mens dan ook gedwongen dijken aan te leggen. Ook enkele dorpen op de laagste delen van de oudere terrassen, zoals Borgharen en Itteren, hadden soms wateroverlast.

Vormt de Peelrandbreuk een scherpe grens in het Maasdal, aan de noordzijde loopt de Peelhorst veel geleidelijker af. Ten noorden van Arcen wordt het holocene Maasdal geleidelijk breder en heeft de rivier weer enigszins gemeanderd. Gaandeweg treffen we hier ook weer enkele lokale dijken aan, zowel in het holocene Maasdal als op lage punten in het oudere terras. Vanaf Mook loopt de Maas door het oeverwallen- en kommenlandschap van Midden-Nederland en is de rivier aaneengesloten bedijkt.

LIGGING VAN DE MAASDIJKEN

Figuur 2 geeft een overzicht van de Maasdijken die zijn aangegeven op de Rivierkaart van 1849. De kaart maakt duidelijk dat het patroon afwijkt van dat in het Middennederlandse rivierengebied. Daar zijn in eerste instantie lokale, haakvormige dijken aangelegd, dwars op de richting van de rivier en met een uitloper parallel aan de rivier. De dijken schermde nederzettingen aan de bovenzijde en de rivierzijde af en leidden het water naar de rivier of naar de komgronden aan de andere zijde van het dorp. De ene aanleg lokte de andere uit: aanleg van dijken aan de ene zijde van de rivier gaf wateroverlast aan de overzijde en bedijking aan beide zijden leidde tot opstuwning en tot problemen stroomopwaarts. Gaandeweg werden de lokale dijken daarom met elkaar verbonden tot aaneengesloten ringdijken. In het Middennederlandse rivierengebied is de aanleg van die ringdijken in het begin van de 13e

4. Herstel van de Maasdijken in Herten 1806-1809. Uit: 1000 jaar Herten, 1968, p. 160b.

eeuw in het westen begonnen en in het midden van de 14e eeuw in de Over-Betuwe afgesloten.

In het Limburgse Maasdal zijn nooit aaneengesloten dijken tot stand gekomen, maar is de ontwikkeling in de eerste fase blijven steken. De dorpen die door de rivier bedreigd werden, waren in de 19e eeuw beschermd door haakvormige dijken. Deze dijken sloten aan op de hogere gronden (de oudere, pleistocene Maasterrassen), liepen dwars op de richting van de rivier boven het dorp langs en bogen vervolgens mee met de rivier. Mooie voorbeelden lagen bij Maasbracht en Herten (figuur 2).

Een afwijkende situatie vertoonde het eiland van Stevensweert, dat niet aansloot op hogere gronden. Stevensweert lag tussen de Oude en de Nieuwe Maas. Dat was zeker al in het begin van de 13e eeuw het geval: het gebied wordt in 1221 aangeduid als *Werde* (waard)¹. Op dit 'Eiland in de Maas' waren de dijken U-vormig, waardoor ze het water zowel naar de Oude als naar de Nieuwe Maas konden leiden. Achter elkaar liggen twee van dergelijke U-vormige dijken: een om Stevensweert en een tweede, waarschijnlijk jongere, stroomopwaarts om Ohé en Laak. In de 16e eeuw was de huidige Maas al de hoofdstroom, maar de Oude Maas heeft nog eeuwen als uitlaatklep

gefungeerd bij hoge waterstanden. Op de scheiding van beide takken, bij Roosteren, was de Oude Maas afgesloten met een 'overlaat', die bij hoog water overstroomde (figuur 1). Een dijk tussen de Oude en de Nieuwe Maas, die het eerste stuk zeer dicht naast elkaar lagen, moest voorkomen dat het Maaswater over de smalle landengte heen zou stromen en de Oude Maas weer als hoofdstroom zou gaan gebruiken.

Slechts twee kleine gebieden waren geheel omgeven door een dijk: het landgoed Osen ten oosten van Heel en de *Horner grind*, een voormalige opwas ten oosten van Horn.

FUNCTIE VAN DE MAASDIJKEN

Het vrijwel ontbreken van gesloten dijkkringen valt niet te verklaren uit de staatkundige versnippering: de dijken houden maar zelden bij een gemeente- of andere grens op.

De oorzaak moet worden gezocht in de waterstaatkundige situatie. Een gebied volledig afsluiten van het buitenwater was in dit gebied nauwelijks mogelijk, omdat de grindondergrond enorme hoeveelheden kwelwater doorliet. Een gesloten dijk zou er alleen maar toe leiden dat het water langer bleef staan. Nu de dijken aan de noordzijde open waren, kon het water ook weer snel wegstromen.

Dat het Maaswater voorbij het eind van de dijk terug kon stromen en alsnog het beschermde land onder water zette, was een minder groot probleem. Door het grote verhang kwam het water dan toch lager te staan dan wanneer het direct over het land zou zijn weggestroomd. Veel schade kon het dan in de relatief hooggelegen dorpskernen niet meer aanrichten.

De dijken dienden vooral om te voorkomen dat de hoofdstroom van de Maas door of dicht langs de dorpen zou gaan lopen.

DIJKDOORBRAKEN

De dijken waren voor onze begrippen laag en smal, wat overigens ook gold voor de dijken in het Middennederlandse rivierengebied. Dat ze het af en toe hard te verduren kregen, blijkt uit de vele doorbraakkolken (wielen). De strijd tegen de rivier was hier niet minder serieus was dan langs de andere grote rivieren.

5. Kaart van Midden-Limburg van circa 1550, toegeschreven aan Jacob van Deventer. Het fragment toont de omgeving van Osen, met de 'Nyewe Dyck'.

Een dijk die het wel zeer hard te verduren heeft gehad lag bij Ohé en Laak. Op kaarten uit de 18e eeuw is een groot aantal wielen te zien (figuur 3)². In 1643 waren de dijken hier zo ernstig beschadigd dat de bewoners van de andere dorpen in het ambt Montfort werden opgetrommeld om met het herstel te helpen³. De dijken bij Herten hadden in het begin van de 19e eeuw zo te lijden dat op verschillende plaatsen inlaagdijken zijn aangelegd. Figuur 4 maakt duidelijk dat sommige stukken dijk waren weggeslagen.

OUDERDOM VAN DE DIJKEN

Onduidelijk blijft de ouderdom van de dijken. Verschillende van de bedreigde plaatsen hebben een hoge ouderdom. Wessem wordt in 965 vermeld (*Wishem*)⁴; de plaatsnamen (Borg)haren⁵ en Itteren⁶ worden pas later vermeld, maar kunnen tot de Vroege Middeleeuwen teruggaan. De oude kernen van deze plaatsen liggen echter zo hoog, dat ze maar zeer zelden, en dan nog licht, overstromen. Ze kunnen lange tijd in een onbedijkt landschap hebben gelegen.

De oudst vermelde dijken in Midden-Limburg lagen langs de Nieuwe Roer (1329; Bours, 1932, p. 298). Van twee vermeldingen van dijken bij Roermond in 1439⁷ is onduidelijk of ze aan de Roer of aan de Maas lagen. In het dal van de Roer treffen we overigens dezelfde haakvormige dijken aan als in het Maasdal.

Een volgende vermelding van dijken biedt de bekende 16e-eeuwse kaart van Midden-Limburg⁸

(figuur 5), die tussen Heel en Osen de *Nyewe Dyck* aangeeft. Deze dijk ligt in een buitenbocht van de Maas, en verving waarschijnlijk een eerdere dijk die door de rivierbocht was geërodeerd. Het oudste bericht over dijken op het eiland van Stevensweert is de bovengenoemde doorbraak in 1643.

Aan de overzijde zijn de dijken misschien wat jonger. In 1669 troffen de bewoners van Thorn en Wessem een overeenkomst over het batten en bedijken van de Maas (Habets & Flament, 1899, nr. 1067). Onduidelijk is, of het hier om een nieuwe of een bestaande dijk gaat.

SLOTWOORD

In de literatuur is nog nauwelijks aandacht besteed aan de dijken langs de Limburgse Maas. Toch zijn ze interessant, en niet alleen voor de lokale geschiedenis. Ze komen overeen met de eerste fase van de bedijking van het Midden-Nederlandse rivierengebied, die daar vrijwel nergens meer is terug te vinden. Een extra reden om aandacht te besteden aan de geschiedenis van de Limburgse dijken is de golf van plannen voor het gebied. In een deel van het gebied bestaan plannen voor grootschalige grindwinning (het 'Grensmaas'-project). Na de recente hoge waterstanden wordt bovendien op korte termijn een groot aantal dijken aangelegd. Men mag vrezen dat juist de onbekendheid met de geschiedenis van de Limburgse dijken ertoe zal leiden dat hierbij weinig rekening met de cultuurhistorische waarde wordt gehouden.

Dikes along the river Meuse in the province of Limburg

In the northern part (the 'Peelhorst') and in the most southern part of the province of Limburg, in the southeastern part of the Netherlands, the river Meuse has eroded a narrow river valley. In the central part (south of the 'Peelrand' fault) however, the river flows through a 'graben'. Here, the Meuse spreaded out over a broad valley, which was in the course of time filled with sediments. In this last region, dikes were built to protect relatively low-lying settlements from flooding. Different villages each had their hooked local dikes, which started from the higher river-terraces and protected the village from above and from beside. Continuous dikes along the river, characteristic for the river banks further downstream, never developed along the Limburg part of the Meuse.

LITERATUUR

BOURS, M.J.C.W. (1932). Roermonds handel en verkeer tot den Franschen tijd. In: Gedenkboek ter gelegenheid van het zevenhonderdjarig bestaan van Roermond als stad. Romen, Roermond, pp. 287-306.

CAERTEN FIGURATIEVEN VAN HET EILAND IN DE MAAS;

een reproductie van twee kaartboeken van Stevensweert en Ohé en Laak uit het begin van de 18de eeuw. Amici Insulae, Z. pl., 1990.

1000 JAAR HERTEN 968-1968. Gemeentebestuur van Herten, Herten.

HABETS, J. & A.J.A. FLAMENT (1899). De archieven van het kapittel der hoogadellijke rijksabdij Thorn, 2. Alg. Landsdrukkerij, 's-Gravenhage.

KÜNZEL, R.E., D.P. BLOK & J.M. VERHOEFF (1988). Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200. Publikaties van het P.J. Meertensinstituut 8. Amsterdam.

MARRES, W. & J.F. VAN AGT (1962). De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst; geïllustreerde beschrijving uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving. Deel 5: de provincie Limburg; 3e stuk: Zuid-Limburg, uitgezonderd Maastricht; 1e afl. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

RENES, J. (i.v.). Landschappen van Maas en Peel; geschiedenis, kenmerken en waarden van het cultuurlandschap in Noord- en Midden-Limburg.

SMEETS, M.K.J. & W.E.S.L. KEYSER-SCHUURMAN (1974). Inventaris van het archief van de Munsterabdij te Roermond 1220-1797. Inventarisreeks 8. Rijksarchief in Limburg, Maastricht.

VEN, G.P. VAN DE (RED.) (1993). Leefbaar laagland; geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland. Matrijs, Utrecht.

NOTEN

- 1 Smeets & Keyser-Schuurman, 1974, reg. 4.
- 2 Caerten figuratieven van het Eiland in de Maas, 1980 (reproductie).
- 3 R.A.L., Archief Schepenbank Montfort, inv. nr. K185.
- 4 Künzel et al., 1988.
- 5 1152 Haren (Künzel et al., 1988).
- 6 Oudste vermelding 1330 (Marres & Van Agt, 1962, p. 292).
- 7 R.A.L., Losse charters (Roermond), nrs. 19 en 20.
- 8 R.A.L., Archief XIX.2, Inv. nr 57.1